

Sedmdesátá a osmdesátá

Byla to dvě rozdílná desetiletí?

LADISLAV SOLDÁN

Název této konference „Život je jinde...?“, našťástí s otazníkem na konci věty, evokuje myšlenku, jež je vlastně odpovědí: že totiž domácí česká literatura, kultura a celá společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech víc živořila než žila... I když na druhé straně v tomto dvacetiletí měl být literární život nejen „normalizován a konsolidován“, jak to proklamovali ti, kdo o něm rozhodovali, nýbrž doslova „povznášen k lepším zítřkům“. Nechci si dál pohrávat s připomenutými pojmy, ani s dalšími, jež s nimi souvisejí. Ale aspoň náznak jedné komparace. V průběhu dvacátého století lze normalizační dvacetiletí přirovnat jedině snad k období šesti let od 15. března 1939 do 8. května 1945; ostatně rovněž prohlašovanému – alespoň ve svých počátcích v návaznosti na historickou situaci vzniklou za tzv. druhé republiky – za lepší časy kultury „usměrněné“ a vlastně normalizované. V něm se ovšem literární život úplně nezastavil, ačkoliv zásahy okupantů i českých kolaborantů byly stejně drastické jako po dubnu 1969. Naopak, a lze se odvolat i na to, co bylo dosud realizováno v oblasti dějin literatury jak do roku 1945, tak po tomto historickém mezníku, existuje tu skrytá i přímá kontinuita literárních hodnot – ve směřování do minulosti i do budoucnosti (k dnešku).

Obdobné „skryté“ hodnoty pak je možno nacházet, odkrývat, leckdy pracně rekonstruovat i v období normalizace a konsolidace sedmdesátých a osmdesátých let. Jinými slovy, také toto dvacetiletí má svou křivku hlubokého úpadku, ale na druhé straně rovněž vzestupu, byť jenom „jakéhosi“, podle mnohých dokonce efemérního, falešného. Kromě jiných autorů, kteří se tímto problémem literárněhistoriografickým a hlavně kulturněpolitickým, bezpochyby však i estetickokritickým zabývali, pokusili jsme se o jistou charakteristiku s Jiřím Urbanecem ve čtvrté kapitole *Přehledných dějin literatury III.*¹ (Praha 1997), v publikaci, jež se stala vyhledávanou studijní příručkou. Není

¹ L. Soldán – J. Urbanec: *Přehledné dějiny literatury III.* SPN, Praha 1997.

ale cílem tohoto příspěvku opakovat v něm to, co již bylo napsáno a svým způsobem také doloženo. Rozuměj doloženo alespoň prostřednictvím učebnicové interpretace některých literárních děl, ať již básnických anebo prozaických. A to těch, jež nás vedla k názoru, že osmdesátá léta lze charakterizovat jako období „jistého uvolnění“ na rozdíl od „tuhé“ normalizace desetiletí předchozího. Rozuměj sedmdesátých let svazovaných navíc některými rigorózními zásahy v oblastech spisovatelské organizace, vydávání knih, novin a časopisů. Tyto zásahy nebyly sice od počátku osmdesátých let nikdy rigorózně odvolány, můžeme ale pozorovat jejich jisté rozměňování, mezi spisovateli i v některých redakcích pak „kličkování mezi vejci“, obcházení, snad lze obrazně říci i „uvolňování břehů“.

Na druhé straně ovšem (kromě jiného, včetně pomoci postiženým: ať již z důvodů mravních anebo třeba pekuniárních, zjištných anebo jako „bumáčky“, kdyby se běh dějin zvrátil) bylo to „uvolňování“ doprovázeno něčím hodně nejasným, ba kalným: totiž snahami o „vykoupení“. Tím „vykoupením“ mám na mysli různá osobní prohlášení, někdy šalamounská, jindy ovšem pokrytecká, která některým autorům měla umožnit publikovat, dovolovala jim zbavit se krutě vnitřní emigrace, jehož tíhu nemohli unést – ale jsou tady i další motivace, což ovšem není předmět zkoumání literárního historika, nýbrž spíše psychologa. Svoje místo měly v zájmu normalizátorů jistě i donucovací prostředky nejruznějšího druhu; tím máme na mysli například lichotné, ale zároveň svazující nabídky k různým prohlášením. Vedlo to pak k různým ústupkům na obě strany. Bohužel ve většině případů k tomu, že se přistupovalo na přání publikovat tak, jak požadují „ti nahore“. Příkladů je možno uvést dost a dost. Většinou jde o osobní dramata, leckdy i o tragédie, nechybí ani tragikomika.

Chci však pojednat hlavně o tom, co nám dovoluje mluvit o skutečném „uvolňování“ začínajícím na počátku osmdesátých let – třebaže existovalo jako něco nevidaného v globále stále normalizovaného literárního dění. Aniž by se přitom autoři, o nichž se zmíníme, dopouštěli nějaké výše zmíněné „úlitby“ bohům normalizace, úlitby, o níž se v jiných souvislostech často při víně zmiňoval jeden z nich, z těch statečných, brněnský básník Oldřich Mikulášek.

Když jsem již začal Mikuláškem: Jeho básně napsané v předchozím desetiletí začaly vycházet v roce 1981; konkrétně šlo o sbírky *Žebro Adamovo* (verše z let 1971–73) a *Veliké černé ryby a dlouhý bílý chrt* (verše z let 1973–75). Následovala sbírka *Agogh* (až posmrtně 1989), co do převažujících motivů stejná, která je rovněž básnickovou reakcí na sedmdesátá léta. Předcházely sbírky *Sólo pro dva dechy* (1983) a *Čejčí pláč* (1984), obě hlavně s milostnou lyrikou a básnickými kontemplacemi.

A další příklad? Po Mikuláškově musí zákonitě následovat další Brňan Jan Skácel; třebaže se ti dva tak často nesetkávali v jedné hospodě, jak by si mohl myslet čtenář *Hvězd kvelbu* Pavla Řezníčka... Stejně jako Mikuláškově, rovněž Skácelovi vyšla v normalizovaném dvacetiletí první sbírka až v roce 1981: podle našeho názoru jeho kniha veršů klíčová, *Dávné proso*. Následovaly další, zmiňujeme je pouze výčtově: *Naděje s bukovými křídly* (1983), *Odlévání do ztraceného vosku* (1984) a jako poslední v desetiletí „uvolnění“ *Kdo pije potmě víno* (1988), nedlouho před básnickovou smrtí. Nikoli náhodou promluvil v brněnském krematoriu nad rakví Oldřicha Mikuláška v roce 1985 a poté nad rakví Jana Skácela v roce 1989, kdy již normalizační režim pukal ve švech, Jiří Opelík, který v *Hostu do domu* šedesátých let přesně charakterizoval poetiku obou jako poetiku skutečných básnických tvůrců. Rovněž tu otevřenou, smělou, chlapeckou Opelíkovu řeč v prostředí plném donašečů pokládáme za součást toho, co nazýváme „uvolňováním“...

Mluvil jsem v předchozím o velkých zjevech české poezie dvacátého století, o básnících, kteří vyznávali Šaldovo „Nejen kritika, vůbec tvorba je ‚karakter‘!“ Teď o někom jiném. O těch, kteří se v osmdesátých letech podíleli na recepci literatury prostřednictvím kritiky. A někteří z nich přispěli rovněž svým způsobem k procesu „uvolňování“. Co se týká literární kritiky, byli normalizátoři stejně bdělí, jako když usměrňovali tvorbu básníků... Aspoň na počátku osmdesátých let tomu tak bylo například v brněnské *Rovnosti*, do níž recenze na zmíněné sbírky Mikuláškovy a Skácelovy mohli napsat jen kritici stranou a vládou vskutku „prověřeni“, jak si mysleli ti, kdo o všem rozhodovali. Třeba autor tohoto příspěvku. Jenže je dost dobře známo, a nikoli pouze čtenářům bible, že levice často neví, co dělá pravice. A Oleg Sus, s nímž se autor tohoto příspěvku v té době pravidelně stýkal, předchozí s úsměškem sobě vlastním stvrzoval: „Pod svícnem bývá největší tma!“ Dodávám k tomu: přáli jsme si to oba. Nadto mohu bez uzardění anebo zblednutí přečíst všechno, co jsem o sbírkách obou brněnských básníků v průběhu osmdesátých let publikoval.

Proces uvolňování ve sféře kritiky – dá-li se o něm vůbec mluvit, neboť u mnoha režimních recenzentů šlo spíše o „kolísání“, příklony na tu anebo onu stranu – lze nazírat ze dvou úhlů. V předchozím byla řeč o tom, co režim „dovolil“, ať již z toho anebo onoho důvodu. Pokud se týká *Rovnosti*, *Brněnského večerníku* anebo jiných deníků, vlastně jejich mutací vycházejících v Brně, je zhruba od druhé poloviny osmdesátých let příznačné – zůstaňme u poezie –, že o některých nových básnických sbírkách mohl psát Zdeněk Kožmín. Přesto jako bývalý vysokoškolský pedagog byl vzat „na milost“ jen dílčí. A zůstaneme-li u pojmu známých z Mikuláškovy poezie, tak dříve vyneseny, podle mnohých

dokonce „milostivý“ ortel se nezměnil: Kožmínovo jméno se sice objevovalo v novinách, ale on sám dále dojížděl vyučovat na gymnázium v Zastávce u Brna. „Co by vlastně chtěl,“ ušklíbali se někteří bodří straníci nad tímto osudem, „vždyť jiní podobní musejí vydělávat v kotelnách?“

Jestli mohl Kožmín anebo někdo další s tímž znamením recenzovat novou knihu, rozhodoval v osmdesátých letech v první fázi redaktor kulturní rubriky s požeňáním šéfredaktora. Cenzura uplatňovaná v době vyhazovů a kategorických ortelů sedmdesátých let prý už neexistovala. Stále ovšem fungovaly mechanismy ji nahrazující, například nad redakcemi časopisů a novin dohlížející nadřízené orgány; u komunistického tisku stranické, u dalších straně sloužící anebo přísluhující, které měly právo buď vetovat, zakázat anebo aspoň pohrozit – ocejchovat. V předchozím jsem volil hodně subjektivní přístup k problematice. Nezbyvá než pokračovat. Tak třeba pokud se týká Mikuláška, vzbudila ve *Svobodném slově* pohoršení dohlížitelů z Národní fronty recenze jedné z Mikuláškových sbírek z počátku osmdesátých let od autora tohoto příspěvku, obdobně pak článek k Mikuláškovu životnímu jubileu a ještě větší pobouření nekrolog Bedřicha Fučíka.

Více o druhém úhlu pohledu – co režim „uvolňovalo“. Zůstaneme-li na stránkách *Svobodného slova*, jež by ostatně mohlo spolu s *Lidovou demokracií* stát na kulturněpolitickém poli aspoň „trochu v opozici“, vždyť to byly noviny nekomunistických stran, pak šlo v první řadě o recenze toho typu, jimiž přispíval Jan Lukeš. Jen malou poznámku k oběma deníkům. Přestože stále existovala pepeční šňůra, která oba spojovala s normalizátory, někteří čtenáři i přispěvatelé trpěli iluzemi, že ve *Slově* i v *LD* by snad nějaká uvolňující eroze mohla přijít.

K Lukešovi ještě tolik, že byl sice absolventem pražské Filozofické fakulty, ale tehdy svým civilním povoláním pracovník „technických služeb“, jinak vyjádřeno „umývač oken a výkladů“. Takže s novinami ho nevázalo vůbec nic. A mohl bych pokračovat – včetně tématu, jak jsem Lukeše poznal a snažil se s ním sblížit. Bez nároku na to, abych po listopadu 1989, kdy se stal J. Lukeš redaktorem *Lidových novin*, mohl psát tam. Leč stále víc se dostávám do proudu vzpomínek a příběh je o něčem jiném. Třebaže – pro mne i pro řadu dalších – jsou sedmdesátá a osmdesátá léta až příliš živá. Takže objektivitu literárně-historického hodnocení lze stěží očekávat.

„V příběhu“ se vraťme ještě ke zmíněným dvěma rysům ne-li procesu, tak tedy k momentům „uvolňování“. V mnohém se jednalo, zvláště co se týká „uvolňování shora“, spíše o jakési „uvolňování v mezích zákona“. Nedivme se potom, když se režimní kritik chystal za hlavu – aspoň v následujícím případě; ne-

bot jiný by to považoval za vyznamenání. Byl totiž jinými, tvrdšími zastánci nastoupené linie normalizace upozorněn na nemilou skutečnost, že si dovolil příliš. Tak to „schytil“ Milan Blahynka, který doporučil vydání knihy J. Lukeše *Prozaická skutečnost*. Na ni se pak ostře kriticky obořili někteří z rábdy pevného bunkru „skálopevných“. Načež se k nim Blahynka přidal a všechno dovršil, či chcete-li pohnojil dodatečnou protilukešovskou recenzí... I tak se kritici „vykupovali“.

Dostali jsem se tím k něčemu dalšímu, co bylo pro osmdesátá léta, zvláště pro jejich druhou polovinu, rovněž příznačné. Jestliže v sedmdesátých letech, hlavně v počátcích toho desetiletí a po stranických prověrkách, jež byly čistkami s předem naplánovaným počtem „vyloučených“, mohla publikovat jen určitá část autorů – totiž buď prověřovatelé anebo prověření, pak se situace začala měnit – což je paradoxní – nedlouho po Chartě (1977) a protichartistických akcích. Nejprve se přitvrđilo. Pak ale nastalo něco, co lze pojmenovat jako „proces diferenciací“. Ovšem diferenciací „z obou břehů“. Normalizátoři začali udělovat hojnější „milosti“; „připouštět“ mezi publikované, tedy do oficiálního literárního dění, vyjádřeno přirovnáním z oboru pěstování králíků. Již se na toto téma dost psalo, zvláště nedlouho po listopadu 1989. Tehdy ovšem začal podobný proces trochu jiné diferenciací a v dobrém i zlém poznamenal celá devadesátá léta. S jistou dohrou, byť jde o jinou sféru společenského vědomí, zrovna letos. To mám na mysli falešné lustrace.

Také v momentech, respektive v procesu uvolňování bylo hodně falše a hry. Leč zpět k diferenciacím na obou březích. Ukázalo se, že ti, které jsme nazvali „pravověrnými“ a kteří vlastně vrátili literaturu do padesátých let, začínají mít mladé následníky, vyrůstající v „nových podmínkách“. Ve sféře kritiky sem lze zařadit některé nejprve studenty anebo absolventy různých fakult kolem kozáka padesátých let Vítězslava Ržounka. Většina mladých kritiků stála ovšem na druhé straně. Za všechny připomeňme brněnského Jiřího Trávníčka, blízkého stylem literárněvědné práce Miroslavu Červenkoví. A dokladem zvláštního charakteru uvolňování budiž i skutečnost, že tito dvojí „mladí“ publikovali nejednou ve stejném časopise. Třeba ve *Kmeni*, nově vzniklé zprvu příloze *Tvorby*, také jako příslib „nového myšlení“, jež si ostatně nacházelo cestu i do těch zdánlivě nedobytných tvrží. Viz Gorbačovova perestrojka, která se ovšem stala počátkem rozvratu komunistických struktur moci i přizpůsobování se diktátu anebo podmínkám, třebaže cílem perestrojky bylo moc upevnit.

Dále poznámka k časopisům, včetně přeměny *Kmene* z přílohy komunistického časopisu v samostatné periodikum. V příspěvcích na stránkách *Kmene* je možno doložit, kolik ostnů směřujících dovnitř i ven, vyjádřeno obrazně, mělo

„uvolňování“. A co bylo také příznačné: pokus vydávat v Brně periodikum s názvem *ROK* skončil v roce 1985 nultým číslem. Další existence časopisu vůbec ne nějak výbojného, pouze trochu slušného, řečeno s Karlem Čapkem, nebyla pochuti ani ne tak starým gardám ideologů z KSČ anebo z jiných míst, jako těm, kteří si „získali ostruhy“ až v letech sedmdesátých.

Kritika, literatura vůbec „stojící pevně svému slovu“ – viz předchozí poukázání na Mikuláška a Skácela – je vždy rovněž tříbení charakteru. Charakter ovšem nekystalizuje, pokud není vrozen, jen v průběhu jednoho desetiletí, nýbrž utváří se po celý život. I když na druhé straně nejedno významné dílo se uzavřelo v době ještě o hodně kratší, než je deset roků. Co má být tou krátkou větou na závěr aspoň naznačeno? Momentům, přerůstajícím v proces uvolňování, které byly typické zvláště pro druhou polovinu osmdesátých let, předcháze-ly, pokud se týká kritických i spisovatelských osudů a hlavně tvorby, mnohé pe-ripetie. A hlavně následovalo pokračování poté, co začala devadesátá léta, ba dokonce když jsme vstoupili do nového milénia. Vždyť žádné desetiletí není ně-jak pevně ohraničeno – v historii jako takové i v dějinách literatury.